

Restaurarea veșmântului bărbătesc de secol XVIII, provenit din dezvelirile arheologice întreprinse în biserica Înălțarea Sfintei Cruci de la Visonta

Andrea Várfalvi - Csabáné Szabó - Melinda Sikéné Kovács

În 2013, cu ocazia restaurării bisericii Înălțarea Sfintei Cruci de la Visonta, arheologii¹ au dezvelit de sub podea un sicriu.² În sicriu au descoperit rămășițele unui bărbat³ decedat în secolul al XVIII-lea, care purta pălărie, perucă, dolman,⁴ pantaloni și cizme (*foto 1*).

Rămășițele cadavrului ridicate "in situ" (*foto 2*)⁵ au fost transportate mai întâi la Muzeul Cetății Dobó István din Eger, apoi în Centrul de restaurare și de formare a restauratorilor al Muzeului Național Maghiar. Conservarea de salvare a fost realizată de către specialiștii celor două instituții cu includerea studenților⁶ din anul V al Catedrei de restaurare, Specializarea textile din cadrul Universității Maghiare de Arte Plastice. Scopul intervenției a fost stoparea și prevenirea proceselor de deteriorare și pregătirea pălăriei și a dolmanului pentru expunere. Noutatea acestei lucrări constă în faptul că înainte de aceasta nu existau publicații despre conservarea de urgență a veșmintelor bărbătești provenind din săpături arheologice din Ungaria. Veșmintele din stoffe mai simple, din postav ridică alte întrebări și dificultăți decât cele feminine din mătsuri fine, decorate cu metale nobile. După descrierea pieselor, prezentul studiu prezintă procesul de conservare a vestigiilor⁷ și pregătirea pentru expunere a celor două piese.

Vestigiile dezvelite

Nu se cunoaște identitatea bărbatului de statură mică din mormânt. Cuiele din bronz de pe capacul sicriului conțineau probabil o inscripție referitoare la identitatea perso-

nei înmormântate, dar din păcate acestea nu s-au păstrat în stare lizibilă.⁸

Cu excepția oaselor brațului și al fibulei, restul oaselor, precum și craniul s-au distrus. Dintre piesele vestimentare pălăria și cizmele erau maronii, pantalonii verzi, iar dolmanul, odinioară probabil verde, a căpătat o nuanță de galben verzui-marونی. Pălăria acoperea în întregime peruca de dedesubt, care era împletită din șuvițe de păr. De lângă pălărie a mai apărut în stare bună un disc de lemn găurit⁹ la mijloc, un inel din panglică metalică¹⁰ și un fragment metalic în formă de spirală.¹¹ Brațele erau așezate pe corpul decedatului îndoite din cot, capătul pantalonilor era introdus în cizme. În pământul ce acoperea zona trunchiului, deasupra dolmanului și în partea frontală a pantalonilor s-au găsit mici mărgelile de lemn. În apropierea acestora, lipit de suprafața materialelor textile s-au găsit fragmente în formă de cruce cu coroziune verzuie, probabil rămășițele unui rozariu al defunctului (*foto 3*).

Materialele veșmântului¹² și tehnicile de confecționare

Pălăria din pâslă de lână¹³ (*foto 4, 16*) avea marginile îndoite pe trei laturi și fixate cu câte două șnururi toarse¹⁴ din lână maro, așezate paralel.¹⁵ Sub marginile îndoite ale pălăriei se văd alte două găuri, prin care trece un alt șnur cu structură asemănătoare, care servea probabil la fixarea pălăriei, trecând sub bărbie. Pasmantul cu fire metalice¹⁶ servind drept decorație pe borul pălăriei avea formă asimetrică, fiind ondulat pe o parte.

¹ László Nagy (Muzeul Cetății Dobó István, Eger) și Szabolcs Balázs Nagy (Universitatea Eötvös Loránd).

² Sicriul era așezat în capătul estic al bisericii, dinspre absidă.

³ Obiectul S.087.

⁴ Dolmanul era o piesă de vestimentație bărbătească purtată din secolul al XVI-lea direct peste cămașă. Până la brâu era mulat pe corp, de unde se lărgea în jos. Lungimea lui a variat de la gleznă până deasupra genunchilor. În față îi este caracteristică forma tăiată oblic, cu vârf ascuțit/în formă de chivără. Mâneca lungă era dreaptă, la capăt s-a îngustat, la încheietură acoperind mai mult sau mai puțin mâna. Această manșetă se numește "leppentő".

⁵ Vestigiul a fost prelevat din sit de către Katalin Veresné Vendrei și Péter Nagy, restauratorii Muzeului Dobó István.

⁶ La conservare au colaborat Rebeka Nagy, Eszter Mátyás și Edit Ördög.

⁷ La unele piese conservarea era încă în curs în timpul scrierii acestui studiu.

⁸ Nagy L. 2013.

⁹ Diametru: 1,5 cm.

¹⁰ Diametru: 1,3 cm.

¹¹ Diametru: 1 cm.

¹² Analizele de material s-au efectuat prin teste microchimice, la stereomicroscop și microscop cu polarizare. Analiza metalelor nu a fost posibilă fără prelevarea de probe, respectiv din cauza gradului lor de corodare.

¹³ Diametru: 50 cm, înălțime: 13 cm.

¹⁴ Toarse în Z.

¹⁵ Șnururile sunt așezate la distanțe de 5 cm, pe o lungime de 5 cm.

¹⁶ Pasmantul se compune din fire metalice răsucite în S în jurul unui miez tors în Z. Identificarea materialului firului metalic nu a fost posibilă din cauza coroziunii avansate. Judecând din culoarea cenușie a produșilor de coroziune presupunem că avea conținut de argint.

Dolmanul scurt din postav¹⁷ (foto 5, 21), strâns cambrat pe corp, cu gulerul ridicat a fost croit din nouă piese¹⁸ (fig. 1). Fixarea elementelor de stofă s-a realizat prin coasere de mână, fără rezervă/surplus de material, cu cusături de surfilat oblic, respectiv cu rezervă și cusături tighel (în urma acului). Partea dreaptă din față a veșmântului avea o croială ascuțită specifică, în triunghi/în formă de chivără. Pe lateral, de la brâu în jos, se lărgeste prin croire, pliere și cusături de îngustare. În partea de jos a feței, aproape de cusătura laterală, are o tăietură. În mijloc se încheie cu 15 nasturi¹⁹ sferici din cupru, cu miezul gol, prevăzuți cu ureche, iar la brâu cu două cleme tip moș-babă.²⁰ Pieptul e decorat cu un sistem de șnururi împletite din fire de lână²¹, câte două paralel la fiecare nasture. În capătul acestora sunt fixați 15 perechi de nasturi semisferici din cupru. La fixarea nasturilor s-au făcut mici tăieturi prin care s-au trecut urechile nasturilor pe verso, apoi le-au fixat cu benzi de piele și șnururi (foto 5, 10).

Manșetele de la capetele mânecilor lungi și strâmte sunt croite cu direcție diferită a fibrelor²², clapetele rotunjite ale acestora se termină în forme ogivale. De la încheietură în sus, tăietura de pe antebrăț se încheie cu câte șapte cleme moș-babă, din cupru.

Marginile dolmanului, buzunarele de pe ambele părți, tăiate în linie dreaptă, mânecile, cusăturile de îngustare, respectiv îmbinarea gulerului cu decolteul sunt decorate cu un șnur îngust împletit din lână²³, făcând câte o buclă în anumite locuri; la marginea inferioară acest șnur este aplicat în două rânduri.²⁴ Stofa din zona inferioară, de la talie în jos, era căptușită cu o piele de capră maro, tăbăcită vegetal, croită din trei părți. Între postav și căptușeala de piele este intercalat un strat de material textil cu structură de pânză, destinsă.²⁵

Pantalonii de postav s-au păstrat atât de fragmentar, încât forma lor de odinioară se poate doar deduce. Pe baza observațiilor și analogiilor contemporane, probabil tiparul acestora coincide cu cel al pantalonilor tipic ungurești din cartea cu tipare editată în 1762 la Bratislava.²⁶ Pe baza fragmentelor nu se poate stabili lungimea pantalonilor strâmțați de la genunchi în jos, de aceea se poate întâmpla că închiderea tăieturii laterale de la piciorul drept se rea-

liza cu mai multe cleme decât cele trei perechi păstrate, de tip moș-babă.²⁷ În piesa de talie, la spate, se observă un clin. În spate, pe gambă, linia cusăturii era decorată cu șnur de lână împletit.²⁸ Printre fragmente se găsea o bucată de stofă tăiată probabil în formă de cerc care, pe baza urmelor de cusătură, era probabil un petec în zona genunchiului.

Cizma de tip oriental era din piele tăbăcită vegetal croită pe un singur calapod.²⁹ Tocul este prevăzut cu potcoavă de fier.

Veșminte similare

Pe baza veșmintelor sale, defunctul aparținea probabil păturii de mijloc mai înstărite a nobilimii, asemănător persoanelor înmormântate la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în cripta bisericilor catolice Sf. Elisabeta de la Gyöngyös și Adormirea Maicii Domnului din Jászberény.³⁰ Contrar cazului tratat în acest studiu, persoanele din celelalte două morminte au putut fi identificate. Croiala veșmintelor celor doi bărbați de la Gyöngyös și Jászberény este asemănătoare dar nasturii celor două dolmane din stofă albastră erau în mare parte din argint. Lângă pantalonii din postav albastru cu decorațiuni de șnur, s-au găsit și cizme și pălării. Pălăria înaltă ”de tip slovac”³¹ diferă de cea de la Visonta, care era un tricorn de tip francez cu borul îndoit.

Starea de conservare³²

Pălăria cu rezistența mecanică relativ bună, era deformată, foarte murdară, pe suprafață având urme de pământ ușor aderente și rămășițe din sicriu. Din cele trei laturi îndoite ale borului, două și-au păstrat forma, probabil datorită pământului rigid din jurul stofei, întrucât șnururile de fixare a marginilor erau rupte, mai multe dintre ele lipseau. Marginile pălăriei erau rupte și cu lipsuri. Suprafața pasmantului șifonat era acoperită de săruri, lamelele corodate ale firelor metalice erau fragilizate și prezentau lipsuri (foto 4).

Suprafața tocită a dolmanului era acoperită de urme de pământ cu aderență slabă, fragmente de sicriu și rămășițele dăunătorilor biologici. În veșmintele deformate se găseau rămășițele și oasele descompuse ale defunctului. Așele de coasere care uneau piesele croite separat s-au rupt în mai multe locuri și s-au descompus. Decorațiuni-

¹⁷ Firele de băteală și urzeală ale stofei scâmoșate de lână cu structură de pânză erau din lână toarsă în Z.

¹⁸ Mânecile au fost asamblate din câte patru bucăți.

¹⁹ Nasturii s-au confecționat probabil prin presare în formă. Sfericele au fost asamblate din două semisfere, urechile fiind atașate prin sudură.

²⁰ Nasturii se încheie din stânga spre dreapta.

²¹ Panglica este o împletitură din patru fire.

²² Partea de sus a mânecilor este croită oblic pentru a asigura flexibilitatea la cot. Capetele mânecilor sunt croite conform direcției fibrelor pentru a evita lărgirea lor.

²³ Împletitura de patru fire are 2 mm lățime.

²⁴ Rolul împletiturilor de-a lungul cusăturilor era probabil pe lângă cel estetic, acela de a preveni alungirea dolmanului croit oblic. Tompos 2005. pp.74-78.

²⁵ Firele constitutive ale stofei nu au putut fi identificate din cauza stării lor de conservare, dar se poate presupune că erau de origine vegetală.

²⁶ Domonkos 1997 p. 222.

²⁷ Pe baza aspectului său fizic și a culorii roșiatice putem presupune că metalul folosit este fier.

²⁸ Materialul de bază a împletiturii nu s-a putut stabili din cauza stadiului său avansat de descompunere.

²⁹ În cazul pielii nu s-a putut stabili animalul de proveniență din cauza gradului său de descompunere.

³⁰ B. Gál – Szilcz – Deák 1995. pp. 29-49.

³¹ Bathó 2007. 39. p., Bathó 2015. p. 136.

³² Analiza stării de conservare a fost efectuată în două etape. Observarea dinaintea conservării a fost urmată de evaluarea exactă a măsurii rupturilor și lipsurilor dolman și pantaloni după efectuarea curăților umede, în stare netezită.

le împletite din fire subțiri, șnururile nasturilor și buclele prezentau multe lipsuri. Producții de coroziune ce acopereau nasturii s-au cimentat pe suprafața stofei, precum și pe șnururile nasturilor și a buclelor. Clemele ce încheiau fața dolmanului și tăieturile mânecilor erau de asemenea foarte corodate, însă aveau o rezistență mecanică relativ bună (foto 5). Căptușeala de piele era ușor mucegăită, deformată, dar flexibilă și cu rezistență mecanică bună. Materialul textil intercalat între stofă și căptușeala de piele în mare parte s-a descompus.

Pantalonii cu rezistență mecanică foarte slăbită s-au păstrat doar fragmentar. În interior s-au păstrat rămășițele și tibia defunctului. Materialul textil era acoperit de urme de pământ, fragmente de sicriu și rămășițe ale dăunătorilor biologici. Culoarea verzuie din momentul decopertării/dezvelirii s-a transformat într-un maro verzui. Clemele ce închideau tăieturile s-au corodat (foto 6).

Cizmele s-au păstrat fragmentar, cu depuneri de pământ slab aderente pe suprafața lor. Potcoavele cu rezistență mecanică relativ bună erau acoperite de produși de coroziune.

Conservare, restaurare

După despachetarea vestigiului au avut loc investigațiile micologice. Specialistul Centrului Național de Epidemiologie³³ a prelevat probe din zonele afectate de atac fungic ale materialelor organice, aplicând două metode: cu bandă adezivă și cu tampon de vată steril. În urma analizelor s-a putut constata că pe suprafața obiectelor nu s-au dezvoltat microorganisme periculoase asupra sănătății umane.³⁴

Dezinsecție, curățiri³⁵

În urma curățirii mecanice a *pălăriei*, s-au putut îndepărta de pe suprafața acesteia cu falț de os și pensule depunerile de pământ mai mari, slab aderente. Curățiri umede nu au avut loc având în vedere riscul desprinderii pâslei, respectiv al provocării unor noi deformări ale obiectului. Îndepărtarea depunerilor ancrasate a fost ajutat de înmuierea locală cu aburi, cu apă distilată, urmată de tampo-nări cu hârtie absorbantă (foto 7). Redarea formei pălăriei deformate s-a efectuat, prin emoliere în mai multe etape, de asemenea prin umidificări cu aburiri locale repetate. Pentru redarea formei bombate a calotei a fost nevoie de un suport adecvat, de forma unui cap. Zonele plane au fost netezite tot în stare emoliată, fiind uscate aplatizate, între straturi de hârtie absorbantă și plăci de polistiren, presate ușor cu plăci de marmură și diferite ustensile de strângere (foto 8). Șnururile de fixare a marginilor erau rupte, dar urmele de coasere s-au păstrat în păslă, astfel putând fi folosite ca puncte de fixare la redarea formei.

³³ Bălint Edina.

³⁴ Analizele au fost efectuate de către dr. Judit Zala.

³⁵ Dezinsecția și desprăfuirile au fost realizate cu echipament de protecție, măști și mănuși, din cauze de sănătate.

Trecând prin aceste găuri bețișoare de lemn subțiri peste care s-au montat, pentru stabilizare, discuri din plăci de spumă poliuretanică, s-a putut constata exact gradul îndoirii marginilor și relația dintre suprafețele ce urmau a fi îmbinate, alăturate (foto 9).

Starea slăbită a pasmantului metalic nu a permis curățirea prin imersare după curățirea mecanică. Prin pensulări ușoare cu apă distilată au putut fi îndepărtate cu grijă depunerile de pământ, dar sărurile cristalizate dintre filamentele șnururilor nu au putut fi desprinse.

Curățirile s-au efectuat doar mecanic și la celelalte ornamente, fără umeziri.

Pe suprafața dolmanului depunerile ușor legate au putut fi îndepărtate cu pensule, falț de os și cu ajutorul unor plăci din folie de polietilenă rigidă și totuși flexibilă într-o oarecare măsură. Pentru curățirile de pe verso, obiectul a trebuit întors cu grijă, ceea ce s-a putut efectua între două plăci de polistiren utilizând umpluturi din vată de hârtie. Materialele auxiliare folosite la manevrări au prevenit apariția unor noi alterări fizice. Pentru îndepărtarea rămășițelor umane și a impurităților din interiorul dolmanului ar fi fost necesară deschiderea nasturilor, însă gradul de corodare a acestora și cimentarea lor pe postav și pe șnururi nu a permis acest lucru. Astfel, în vederea efectuării curățirilor umede a devenit inevitabilă descoaserea ambelor cusături laterale ale dolmanului pe acele mici secțiuni unde încă se mai păstra ața de coasere (foto 10). Întrucât căptușeala de piele necesita alt tip de intervenție, a fost necesară îndepărtarea acesteia din zona inferioară a dolmanului. Datorită gradului avansat de deteriorare a firelor de fixare, pielea și materialul textil au putut fi desprinse cu ușurință.

Curățirea umedă a dolmanului s-a realizat într-o cadă special realizată, obiectul fiind mișcat cu ajutorul unei rame cu sită de plastic. La apa dedurizată s-a adăugat detergent neionic³⁶ și etanol. Desprinderea depunerilor a fost ușurată de folosirea pensulelor (foto 11). Pentru tratarea ambelor fețe ale dolmanului a fost nevoie de încă o ramă cu sită, pe care am așezat-o pe rama aflată sub dolman și ținând laolaltă straturile, obiectul a putut fi întors printr-o mișcare rapidă. Pentru îndepărtarea depunerilor mai ancrasate s-au folosit pensule și pensete cu vârful rotund. Apa a dizolvat depunerile dintre firele șnururilor și a emoliat materialul textil fragilizat al dolmanului, care astfel a devenit maleabilă și s-a putut netezi.

Redarea formei s-a realizat în stare umedă, pe o placă de polistiren expandat acoperit cu o folie de etilenă, cu ajutorul unor ace de insecte inoxidabile.

Având în vedere că materialul textil din zona dintre gulerul ridicat și cele două șiruri de nasturi era instabil și exista riscul șifonării acestuia în urma manipularilor ulterioare, această zonă a fost fixată cu ace în timpul conservării prin coasere, prin emoliere locală cu aburi.

Netezirea mânecilor în stare montată nu a fost posibilă. Pentru redarea formei a fost necesară descoaserea lor

³⁶ Alcool gras poliglicol eter 0.5 gr/l.

din răscoiala mânecii. Redarea formei pe direcția fibrelor s-a realizat cu ajutorul unor fire de bumbac întinse, elementele croite separat au fost tratate ca unități independente (foto 12). Țesătura de pe spatele dolmanului, deformată foarte puternic, nu și-a recăpătat elasticitatea nici în mediu umed în așa măsură încât să i se poată reda forma simetrică.

Curățirea nasturilor s-a continuat mecanic, cu ajutorul bisturiului, periei de cupru și cu un micro-aspirator. Pentru a evita pătrunderea produșilor de coroziune îndepărtați între fibrele materialului textil, zona din jurul nasturilor a fost izolată. Pentru izolare cea mai potrivită s-a dovedit a fi folia de polietilenă flexibilă, croită pe forma nasturilor (foto 13).

Curățirea mecanică a pantalonilor s-a realizat asemănător dolmanului. Pentru a evita deplasarea pieselor în cursul curățirilor umede, elementele au fost fixate între două site de plastic montate pe rame de lemn. Cusăturile au urmărit conturul fragmentelor evitând deteriorarea obiectului (foto 14). Cele trei straturi au fost așezate în cadă special amenajată, de dimensiunea obiectului, adăugând în jet moale apa dedurizată³⁷, astfel s-au putut îndepărta fin depunerile de pe ambele fețe cu ajutorul unor pensule moi. După două clătiri fragmentele au fost așezate cu fața în jos și s-au îndepărtat cusăturile de fixare ale sitelor. Ridicând sita de sus, peste stofa umedă s-a așezat o placă de polistiren învelit în folie de polietilenă și cu o mișcare rapidă s-a putut întoarce obiectul. Piesele fiind așezate astfel pe față, s-a putut îndepărta și cealaltă sită.

Redarea formei s-a realizat pe un suport de polistiren, conform direcției fibrelor, cu ace de insecte inoxidabile (foto 15).

După tratamentele umede a devenit posibilă relevarea stofelor. Peste elementele întinse s-a așezat o folie de polietilenă pe care s-au trasat cu carioci colorate pe bază de alcool liniile croielii și releveul degradărilor. Pe baza acestora din urmă s-a elaborat procedeu de conservare prin coasere (fig. 1).

Dezinsecția *cizmelor* și a fragmentelor *căptușelii de piele* s-a realizat prin pulverizare cu alcool izo-propilic de 70%, iar curățirea mecanică cu pensule și spatule medicale. Pentru manevrarea lor în siguranță și pentru păstrarea împreună a elementelor a fost necesară cuprinderea lor între două site. Înainte de curățirea umedă a fost nevoie de o emoliere prealabilă timp de câteva ore în camera de umidificare pentru a evita gonflarea prea bruscă a straturilor exterioare în urma contactului cu apa. Spălarea s-a efectuat într-o soluție de 0,1% de Prenol 10³⁸, adăugând la 5 litri din această soluție 2 lingurițe de metil-celuloză pentru a-i mări capacitatea de îndepărtare a murdăriei. Tratamentul a fost urmat de mai multe clătiri cu apă de la robinet, fragmentele sensibile fiind așezate pe plăci de sticlă înclinate. Pielele au fost uscate între straturi de vată

de hârtie timp de 10–15 minute, în final fiind imersate în soluția de conservare.³⁹

Adăugarea de Preventol CMK la soluție împiedică instalarea microorganismelor în timpul îmbăierilor. Pielele au fost ținute imersate în soluția de conservare timp de o săptămână. După scoaterea din soluție, s-a absorbit surplusul, apoi s-au scos din sitele de tul și au fost așezate la 1–2 centimetri una față de alta pe o masă acoperită cu folie de polietilenă, urmând o uscarea lentă pe mai multe straturi de vată de hârtie și hârtie absorbantă.

Au fost acoperite cu un strat de hârtie absorbantă peste care s-a așezat o folie de polietilenă subțire. Netezirea s-a efectuat cu multă grijă, fără greutăți, doar cu plăci de sticlă. Uscarea lor a fost ajutată cu schimbarea la nevoie a straturilor de hârtie absorbantă și vată de hârtie (la început zilnic, apoi la două zile). Întregul proces a durat 1–2 săptămâni.⁴⁰

Conservarea prin coasere

La conservarea prin coasere a borului *pălăriei* a trebuit să ținem cont de faptul că în expoziție marginile îndoite ale pălăriei urmau a fi vizibile din ambele direcții. De aceea nu s-a putut utiliza metoda consolidării prin susținere atât de generală în restaurarea textilelor, întrucât pe una din fețe materialul textil de susținere ar fi acoperit suprafața păslei. În funcție de stabilitatea zonelor slăbite, fragmentele rupte, îndepărtate între ele, au fost fixate prin coasere pe muchii cu așa-numite cusături "invizibile" sau cu cusături de cuprindere, folosind fire de mătase vopsite.⁴¹ Completarea lipsurilor a fost indicată și din punct de vedere estetic. În același timp nu s-a urmărit completarea integrală a tuturor detaliilor. Lacunele au fost conturate cu carioci pe bază de alcool pe folie de polietilenă, fiind decupate ulterior. Pâsla natur, aleasă pentru completări a fost subțiată pe grosimea adecvată și apoi colorată⁴² luând în considerare tonul din jurul lacunei.

Completările au fost compresate prin călcare, apoi uscate și decupate conform șabloanelor și au fost inserate prin cusături pe muchie cu fire vopsite. Șnururile de susținere a marginilor îndoite au putut fi reasezate în orificiile originale prin fixarea la capetele lor a unor bucle din fir de mătase cu care au putut fi trase prin găuri. Având în vedere că șnururile deteriorate nu au putut susține greutatea borului ridicat, fixarea stabilă a acestora s-a realizat cu firele de mătase colorate trasate lângă ele. Șnururile-lipsă au fost înlocuite cu fire de mătase colorate în nuanța adecva-

³⁷ Din cauza stării de conservare precare a stofei, după probele de curățire s-a optat pentru curățiri fără substanțe tensioactive.

³⁸ Nonil-fenol-poliglicol-eter, substanță tensioactivă neionică.

³⁹ La soluția apoasă de 20% de poli-etilen-glicol (PEG) s-a adăugat în cantitate de 0,1% o soluție de dezinfectant Preventol CMK (para-clor-meta-crezol) în alcool izopropilic. S-a decis pentru PEG în loc de glicerina mai des folosită, întrucât primul este mai puțin predispus la mușcătură.

⁴⁰ Curățirea pieilor s-au realizat cu ajutorul doamnei Márta Kissné Bendeffy.

⁴¹ Colorarea s-a realizat cu colorant acid LANASET. Producător: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

⁴² Colorarea s-a realizat cu colorant acid LANASET. Producător: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

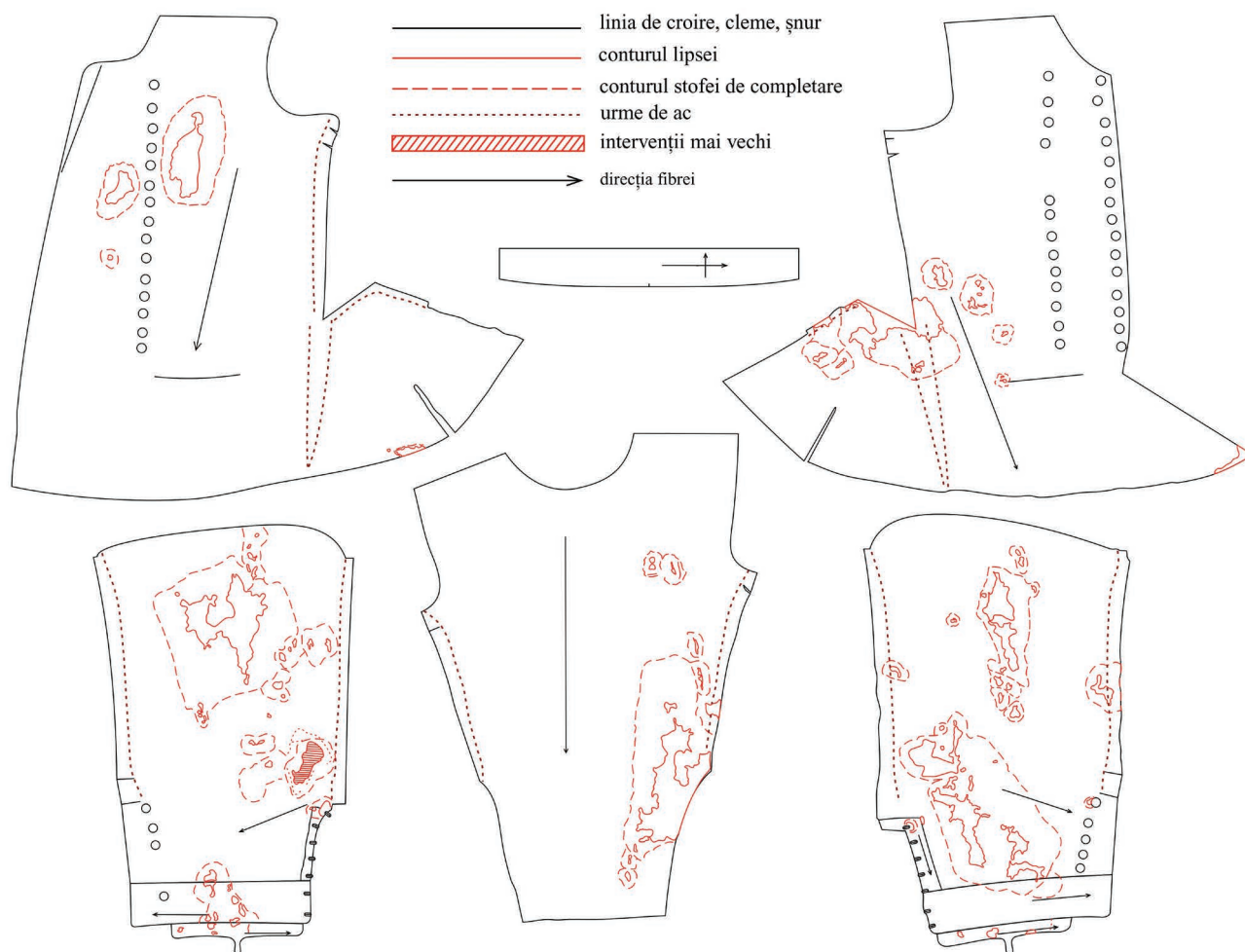

Fig. 1. Tiparul dolmanului cu marcarea completărilor (desen realizat de András Koleszár).

tă. În acest caz nu s-au realizat completări cu lână toarsă. La ridicarea borului locul pasmantului a fost semnalat de diferența în ton a materialului de bază (foto 16).

După tratamentele umede conservarea prin coasere a *dolmanului* a fost ușurată de faptul că mânecile au fost descusute și întinse în plan. Mai întâi au fost fixate șnururile împletite deteriorate prin cusături de surfilare oblică. În afară de consolidarea prin dublare, la lacune a fost necesară și inserarea de petece (fig.1). Drept suport de dublare s-a folosit o pânză de bumbac subțire (foto 17), iar pentru completarea lacunelor, postavul s-a dovedit a fi adecvat. Datorită neuniformităților în culoare ale dolmanului a fost nevoie de trei pânze de suport vopsite în nuanțe diferite.⁴³

A însemnat o dificultate faptul că petecele de completare erau de nuanță omogenă astfel nu se integrau armonios în mediul lor. De aceea la colorarea lor a trebuit să ne străduim pentru obținerea unui aspect neuniform.⁴⁴ Aces-

ta s-a obținut prin imersarea parțială în diferiți coloranți. Materialul textil original era subțiat în jurul lacunelor, de aceea a fost nevoie de subțierea marginilor petecelor de postav și de croirea lor pe dimensiuni puțin mai mari decât lacunele. Dimensiunea mai mare a făcut posibil ca firele de completare să se muleze pe firele distruse ale originalului. Așezarea textilei-suport pe un polistiroil rigid a prevenit mișcarea stofei. Petecele au fost înseilate pe pânza suport, iar așezând piesa deasupra acesteia, petecele au fost fixate la locul lor cu fire de mătase vopsite, prin cusături mici de înseilare, iar la marginea zonelor completate prin cusături de cuprindere (foto 18).

După redarea formei zonelor încă deformate, prin umidificări locale prin aburire, a avut loc conservarea prin coasere a zonei dintre cele două șiruri de nasturi.

Căptușeala de piele de sub talie nu a fost reasezată în interiorul dolmanului, pentru că ar fi tensionat stoffa originală slăbită, la expunere cauzând întinderea sau ruperea acesteia.⁴⁵

Stabilizarea veșmintelor fragile, cu lipsuri, de obicei se realizează prin coaserea lor pe un suport textil în poziție plană.⁴⁶ În cazul *pantalonilor* cu rezistența mecanică scăzută aceste cusături ar fi cauzat deteriorări fizice mate-

⁴³ Colorarea s-a realizat cu colorant direct SOLOPHENYL. Producător: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

⁴⁴ Colorarea s-a realizat cu colorant acid LANASET. Producător: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

⁴⁵ Căptușeala de piele a fost expusă în vitrina dolmanului în poziție plană.

⁴⁶ Bayer 2016. p. 82., Phillips 2016. p. 233.

rialului textil. De aceea consolidarea lor s-a realizat prin așezarea pe un carton neacid învelit în stofă de bumbac, cu adâncitură potrivită conturului fragmentelor, asemănător fragmentelor fustei descoperite în sicriul lui Batthyányi Erzsébet⁴⁷ (foto 19). Suportul rigid îngăduie depozitarea profesională, fără riscul deteriorării, în același timp fiind adecvat transportului și instalării în expoziție.

Atât în cazul *cizmei*, cât și la pantaloni, tiparul desenat poate fi utilizat ulterior la realizarea reconstrucțiilor acestora.

Asamblarea, pregătirea pentru transport și expunere

Pentru expunerea *pălăriei* s-a dovedit a fi adecvat un cap de păpușă bărbătesc din comerț învelit într-un tricot de bumbac.

Transportul pălăriei așezat stabil pe suport nu părea sigur în cutia confecționată pe dimensiune nici în stare sprijinită cu perne.⁴⁸ Placa de polistiren de la baza cutiei în care s-a fixat capul de păpușă, oferea la transport stabilitate destulă obiectului învelit în voal japonez neacid.

Expunerea veșmintelor arheologice se realizează de obicei, în funcție de starea lor de păstrare, pe păpuși, așezate pe formă⁴⁹, în poziție înclinată⁵⁰ sau pe orizontală. Expunerea dolmanului restaurat a fost posibilă sub forma unei piese spațiale. La realizarea suportului adecvat s-a folosit o păpușă de vitrină din polistiren de mărimea unui copil, învelită într-un tricot de bumbac, umplută cu vate-lină sintetică. Având în vedere că nasturii dolmanului nu se puteau descheia, nu se putea îmbrăca pe păpușă în mod tradițional, de aceea înainte de îmbrăcare părțile restaurate au fost reasamblate prin coasere doar parțial. Latura stângă precum și jumătate din ambele mâneci au fost cusute înainte de îmbrăcare, iar cealaltă jumătate după îmbrăcarea păpușii (foto 20–21).

Pentru transportarea dolmanului a fost transformată o cutie de haine din comerț, astfel încât să se deschidă din față și să fie ușor de așezat păpușa în ea. Talpa structurii suportului a fost adâncită în polistiren, iar axul fixat de laturile cutiei cu ajutorul unei schele; astfel, obiectul învelit în vâl japonez stă nemișcat, evitând deteriorarea sa pe parcursul manipulării.

Expunerea

Pălăria și dolmanul au putut fi văzute la expoziția intitulată „*Hatvan Hatás*” al Muzeului Cetății Dobó István din Eger, timp de 6 luni. Pentru expunerea lor a fost transformată o vitrină tradițională (foto 22). În partea inferioară un aparat EBC 11 miniClima menținea umiditatea relativă stabilă. Circulația aerului între obiect și aparatul de climă era asigurată de o placă perforată. Lumina naturală a fost exclusă din sala de expoziții, iluminatul fiind asigurat din

exterior cu led-uri. Reglarea luminii în jurul valorii de 30 Lux s-a dovedit a fi adecvată textilelor.

Autorii datorează mulțumiri:

asistentului universitar Dr. Éva Hottó (Universitatea din Óbuda Institutul de Proiectare), lui Márta Kissné Bendefy restaurator piele, András Koleszár asistent universitar (Universitatea din Óbuda Institutul de Proiectare), Dr. Petronella Kovács artist-restaurator lemn-mobilier, Gábor Nyíri fotograf (Muzeul Național Maghiar, Centrul de Restaurare și Formare a Restauratorilor), Eszter Sztarmariné Bakonyi artist-restaurator metale-orfevrărie (Muzeul Național Maghiar, Centrul de Restaurare și Formare a Restauratorilor), Zsuzsanna Várhegyi, artist-restaurator hârtie-piele (Muzeul Național Maghiar, Centrul de Restaurare și Formare a Restauratorilor) și Dr. Judit Zala micolog (Centrul Național de Epidemiologie).

BIBLIOGRAFIE

- B. GÁL E. – SZILCZ Á. – DEÁK E. (1995): Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön a 18. század végén 19. század elején - Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? In: Mátrai Tanulmányok, Gyöngyös, pp. 29-49.
- BAYER, A. (2016): Preserving and displaying archeological garments via pressure mounting. In: Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress. Ed. Brooks M. M. – Eastop D. D., Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 79-92.
- BATHÓ E. (2007): A jászberényi Nagyboldogasszony római katolikus templom kriptájának feltárása. In: Magyar Múzeumok 13.3. Budapest, pp. 38-40.
- BATHÓ E. (2015): Bőrkapca, bakacsin, fátolyfőkötő. A jászberényi kriptaleletek néprajzi vonatkozásai. In: Ethnographia 126. évf. 1. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, pp. 118-147.
- DOMONKOS O. (1997): A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- GILL, K. (2016): Making sense of a fragmentary coat found concealed within a building. In: Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress. Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 121-132.
- HINKEL, A. (2011): A Sleeveless Doublet circa 1585 from the Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg (2002), In: Changing Views of Textile Conservation. Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., The Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 442-449.
- HOTTÓ É. (2014): Dekonstrukció és rekonstrukció. A XVII-XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése. / *Dekonstrucție și reconstrucție. Interpretarea reconstrucțivă a tiparelor caracteristice veșmintelor bărbătești ungare*

⁴⁷ Nagy R. 2015. p. 98.

⁴⁸ <https://blogs.library.duke.edu/preservation/2018/01/26/hat/>.

⁴⁹ Hinkel 2011. p. 447.

⁵⁰ Gill 2016. p. 129.

- din secolele XVII-XVIII. Teză de doctorat (PhD) Nyugatmagyarországi Egyetem Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola / Școala de Doctorat Cziráki József în domeniul Știința Lemnului și Tehnologii, din cadrul Universității de Vest, Facultatea Tehnică, de Știința Lemnului și Arte, Sopron.
- KISFALUDY M. – HOTTÓ É. (2014): A magyar nadrág formaváltozása. In: Magyar Textiltechnika 67. évf. 2. sz. Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület, Budapest, pp. 20-23.
- NAGY L. (2013): Előzetes jelentés a feltárásról. / *Raport preliminar despre dezvelire.* / Kézirat / Manuscris
- NAGY R. (2015): Batthyányi Erzsébet vállfűző maradványainak restaurálása. *Restaurarea fragmentelor din corsetul de umăr al contesei Batthyányi Erzsébet* In: ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek. *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania.* 15. Szerk/Red: Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum / *Muzeul Haáz Rezső, Székelyudvarhely / Odorheiu Secuiesc*, pp. 46-54, 93-99.
- PHILLIPS, K. (2016): Clothing worn by Indira Gandhi and Rajiv Gandhi at the time of their assassinations. In: *Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress.* Brooks M. M. – Eastop D. D., Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 225-236.
- TOMPOS L. (2005): A díszmagyar. A magyar díszöltözöt története. Magyar Mercurius, Budapest.
- TOMPOS L. (1991): A dolmány szabás módosulása a 16. századtól a 18. századig. In: *Ars Decorativa* 10. Iparművészeti Múzeum, Budapest, pp. 71-98.
- VÁRFALVI A. (2014): Régészeti textilek vizsgálatának és konzerválásának lehetőségei. *Posibilitățile de studiu și de conservare ale textilelor arheologice.* In: ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek *Revista Restauratorilor Maghiari din Transilvania.* 14. Szerk/Red: Kovács Petronella, Haáz Rezső Múzeum / *Muzeul Haáz Rezső, Székelyudvarhely / Odorheiu Secuiesc*, pp. 57-67, 121-131.
- PENNIMAN, R.: That is One Flat Hat. <https://blogs.library.duke.edu/preservation/2018/01/26/hat/>.

Andrea Várfalvi

Artist-restaurator textile-piele
Muzeul Național Maghiar
Centrul de Restaurare și Formare a Restauratorilor
1370 Budapesta Pf. 364
Tel.: +36-30-290-2886
E-mail: varfalviandrea@gmail.com

Csabáné Szabó

Asistent conservator
Muzeul Cetății Dobó István, Eger
3300 Eger, Vár köz 1.
Tel.: +36-30-427-1294
E-mail: csaraberi@gmail.com

Melinda Sikéné Kovács
Artist-restaurator silicați
Muzeul Cetății Dobó István, Eger
3300 Eger, Vár köz 1.
Tel.: +36-30-932-2507
E-mail: simeli70@gmail.com

LISTA FIGURILOR

Fig. 1. Tiparul dolmanului cu marcarea completărilor (desen realizat de András Koleszár).

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1. Mormântul dezvelit (fotografie de Szabolcs Balázs Nagy).
- Foto 2. Scoaterea dolmanului din mormânt (fotografie de Szabolcs Balázs Nagy).
- Foto 3. Rămășițele presupusului rozariu (fotografie de Szabolcs Balázs Nagy).
- Foto 4. Pălăria înainte de restaurare (fotografie de Csabáné Szabó).
- Foto 5. Dolmanul înainte de restaurare (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 6. Pantalonii înainte de restaurare (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 7. Curățirea pălăriei cu aburi (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 8. Redarea formei borului (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 9. Fixarea marginilor îndoite (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 10. Interiorul dolmanului după curățirile mecanice (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 11. Curățirea umedă ale dolmanului (fotografie de Gábor Nyíri).
- Foto 12. Mâneca întinsă și fixată (fotografie de Csabáné Szabó).
- Foto 13. Curățirea nasturilor (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 14. Fragmentele pantalonilor cuprinse între două site cusute între ele, detaliu (fotografie de Andrea Várfalvi).
- Foto 15. Fragmentele pantalonilor după fixarea formei (fotografie de Gábor Nyíri).
- Foto 16. Pălăria după restaurare (fotografie de Gábor Nyíri).
- Foto 17. Așezarea mânecii fragmentare a dolmanului pe textila-suport (fotografie de Gábor Nyíri).
- Foto 18. Lacună completată a stofei (fotografie de Csabáné Szabó).
- Foto 19. Pantalonii conservați (fotografie de Gábor Nyíri)

Traducere: Krisztina Márton